

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 1 (92)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Археология

Жауымбаев С.У. Қарқаралы өңірін археологиялық тұрғыдан зерттеу	4
Утубаев Ж.Р., Сүйіндікова М.Қ. Бәбіш мола көзешілер елді мекенінің керамикадағы таңба тәрізді белгілері	10
М. Хабдулина, М. Педрацки, Г. Букешева. Қола дәуірі мәдениеттерінің Қазақстанның археологиялық ескерткіштері негізіндегі байланыстары	21
Әбілмәліков Қ.Қ., Зайберт В.Ф. 2020 жылы Ботай елді мекенінде жүргізілген археологиялық зерттеулер	33

Этнография

С. Дж. Ардаев. Звездные ориентиры туркменских караванов	38
Артықбаев Ж.О. Қаңға баба – көне өркениет орталығы	44
Нұрдаулетова Б.И. Маңғыстау және маңғыттар ..	56
Тойшанұлы А. Нар идірген нақыстар	63
Мухамедина Э. Тайжан Қалмағамбетовтің өмірі мен шығармашылығы	75
Төлегенұлы Қ. Абақ Керей Сарбас руы туралы	85
Жәкішева З.С. Түркі халықтарының этномәдениетіндегі дәстүрлі музыкалық аспаптар	97

Антропология

О. Исмагулов, А. Исмагулова. В поддержку Президента независимого Казахстана	110
--	-----

Филология

Аймұхамбет Ж.Ә. Мифтік танымдағы анимизм және көркем әдебиеттегі кейіптеу	124
Сарекенова Қ.Қ. Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы ғылым салалары	136

Алтаев Б.Е. Ставший легендой при жизни	146
---	-----

Современное искусство

Нугер Д. Методологии экспедиционных и не экспедиционных художников степи XVIII в.	157
---	-----

CONTENTS

Archeology

Zhauymbaev S.U. Archaeological research of the Karkarala region	4
Utubayev Zh.R., Suyundukova M.K. Tamga-like signs in ceramics in the Babish mola 7 settlement	10
M. Khabdulina, M. Pedracki, G. Bukesheva. Interaction of cultures of the era of bronze based on archaeological monuments of Kazakhstan	21
K. K. Abilmalikov, V. F. Zaibert. Archaeological research on Botai settlement in 2020	33

Ethnography

S.J. Ardaev. Star landmarks of turkmen caravans	38
Artykbayev Zh.O. Kanga baba – center of ancient civilisation	44
Nurdauletova B.I. Mangystau and mangits	56
Toishanuky A. Ritual songs for taming female pets to their young	63
Mukhamedina E. The life and work of Tijan Kalmagambetov	75
K.Tolegenuly. Sarbas tribe in Abak Kerrey	85
Zhakisheva Z.S. Traditional musical instruments in the ethnoculture of turkic people	97

Anthropology

O. Ismagulov, A. Ismagulova. In support of the President of independent Kazakhstan	110
---	-----

Philology

Aimukhambet Zh.A. Animism in the mythical mind and the artistic imagination	124
Sarekenova K.K. Branches of science in the works of Abay Kunanbayuly	136

Altaev B.E. The core was full of flames	146
--	-----

Modern Art

Nuger D. To the problem of researching the methodologies of expeditionary and non-expeditionary Steppe artists of the 18th century	157
---	-----

Төлегенұлы Қ.
«Бозоқ» тарихи-мәдени музей-қорығы
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан
e-mail: tkazhytmurat@mail.ru

АБАҚ КЕРЕЙ САРБАС РУЫ ТУРАЛЫ

Қазақ халқының болмысын, шығу тегін зерттеу өте маңызды мәселелердің бірі. Осы орайда, қазақ ру-тайпалық құрылымын зерттеу басты рөл атқарады деуге болады. Әсіресе олардың шығу тегі, орналасқан жері мен көші-қон аумағы Ресей мұрағаттарында, экспедиция құжаттарында жақсы сақталған. Кейінгі кезде отандық ғалымдар зерттеулерінде біршама кең мәліметтер беріп, зерттеу аясын кеңейте түсті. Тақырыбымызға арқау болып отырған Абақ Керей ішіндегі Сарбас руының қалыптасу тарихын, тарихи-ғылыми тұрғыдан зерттеу әлі нақты қолға алынбады. Шағын мақалада Сарбас руына байланысты қолда бар деректерге шағын шолу жасап өтуді жөн көрдік. Руға байланысты Ресей мұрағаттарында сақталған құжаттарды толық зерттеу өте маңызды. Ондағы құжаттар арқылы рудың шығу тегі, руаралық байланыстары қазақ халқының түп негізіне апарып тірейді, әрі біртұтас ұлт болғанын көрсетеді.

Түйін сөздер: Абақ Керей, Сарбас.

«Абақ» пен «Сарбастың» байланысы және «Абақ» сөзінің мағынасы туралы

Сарбас руының тарихын қарастырғанда «Абақ» сөзі ұғымының мағынасы аса маңызды. Ғылыми әдебиеттерде «Абақ» атауы туралы әртүрлі көзқарастар бар. Абақ әйел (ана) ретінде, жауға шапқан батыр ретінде де кездеседі. Біздің ойымызша Абақ ер адам. Тарихта Абақ, Абақ есімдерінің көбі ер адаммен байланысты. Мысалы: XVII ғ. қалмақтардан жеңілген Телеуіт (орыс жылнамаларында «ақ қалмақтар» деп кездеседі – ред.) князі (тайшы) Абак (Миллер, 1937: 91) туралы орыс жылнамаларында бар. Бір қызығы, осы телеуіттер өздерін «абактықтар» деп санайды және «Аба-тура» деген қалада мекендейді. И.Э. Фишер Абак княздің Итемген (Абақ-Керей жәдік тармағында Итемген ата бар) және Қоймас деген балаларын Томск қаласына жіберетіні туралы айтылады (Фишер, 1774: 462). Осыған ұқсас, Моғолстан ханы Сұлтан Ахмедті «Ит-Эмген бахадур» деп атаған деректерде кездеседі (Юдин, 2001: 83). Орыс географиялық қоғамының Семейдегі Батыс-Сібір бөлімінде жинақта шыққан А.Н. Белослюдовтың «О происхождении Кереев» атты дерегінде «Алғашқы

керей, Найманның ағасы – Абақ болған» деп атап өтеді (Белослюдов, 1915: 8). «Алғашқы Керей Абақ ол – Найманның ағасы» екенін А.П. Чулошников та растаған. Ал, Абақов (ова) фамилияларының шығуын Телғожа Жанұзақов Абақ руы атауынан шыққан (Жанұзақ, 2010: 160) дей келе, ғалым Грумм-Гружемайло зерттеулеріндегі Сарбастар туралы жазғанын ұсынады: «Керейлердің рубасының Сарбас аталуы да оның ақ я сары кісі болуымен байланысты болған» деген пікіріне, «Ерте кезде қара кереймен қатар сары керей деп те аталғанын анық байқаймыз. Ал Абақ керей дегендегі абақ рудың әлдебір ерекшелігіне, қайсыбір қасиетіне, жас мөлшеріне байланысты қойылған лақап болуы мүмкін. Егер олай болса, ол керейдің ішіндегі жасы жағынан «үлкені», «ағасы», «ақсақалы» болуы ықтимал. Өйткені түркі тіліндегі абақа//abaga «аға», «жасы үлкен ағай», «немере аға», «атай», «қария», «қадірлі» сөзінің төркіні мен мәні соған саяды. Бұған оның антонимі уақ керейдің (яғни кіші керей) болуы толық дәлел бола алатын сияқты» деп атап өтеді. (Жанұзақ, 2010: 160). Лингвист ғалым С.Аманжолов: «Абақ» сөзі лингвистикалық жағынан «әппақ (светло-белый)» дегенді білдіреді. Орта жүзде Керей руы қара керей,

абак керей (апшақ керей), уақ керей (ұсақ керей) деп бөлінетінін айтады (Аманжолов, 1959: 60). Г.Н. Потанин: «Абак керей туралы, Ашамайлы керейден басқа олар қандай себептерге байланысты екені белгісіз, бір атадан тарайтын 12 бөлікке бөлінген. Барлық Керей халқының ежелгі атасы Сары Үйсін болған, оның баласы Қара-би, Қара-бидің баласы – Абак, Абақтың баласы Керей. Соңғысының 12 баласы болып, Керейлердің тармағы тарайды» – деп атап өтеді (Потанин, 1881-1883: 5-6). «Абак» ер адам есімі екенін анықтай түсу үшін Капитан Андреевтің «Абак Ұлы жүздегі Үйсіннің баласы» дегенін айтуға болады (Андреев 1998: 29).

Г.Н. Потанин атап өткен Қара би, Сары Үйсін, жоғарыда келтірген Әппақ (Абақ), Сарбас, Ақсары керей, т.б. атауларға қарап адам түсіне, бет-бедеріне ерекше мән берілгенін, кейін олардың тайпа немесе ру атауына айналғанын және нәсілдік ерекшелігінде байқауға болады. Мысалы: Сарбас руынан туылған балалардың көбіне жуығының шашы сары немесе жирен, түстері ақшыл сары болып келеді. Көздері көкшіл адамдар да жиі кездеседі. Сарбастың өз ішінен бөлінетін 4 атаның екеуінің аты «Жалтыр», «Шегір» деп аталады. Қазақ тілінде Шегір деп ашық немесе сарғыш алтын түсті айтады. Жалтырдың жанама мағынасы «жылтырау», «шағылысу», «сағым» ұғымына сәйкес келіп, бұл да ашық түсті немесе алтын түсті заттың жалтырауын білдіреді.

«Сарбас» ұғымы және осыған ұқсас жер-су атаулары

«Сарбас» сөзі этимологиялық жағынан ерекше мәнге ие. Мысалы: ғалымдар «Sar» сөзі көнеден жалғасын тапқанын айтады. «Sar» эффиксі санскрит тілінде жоғарғы күш ұғымын білдіретін «sarku» (ашық) деп оқылады. «Sar» сөзінің түбірі топонимикада, жер-су аттарында да кездеседі. Неміс тілінде: «zar caiser» – «царь» (патша), француз тілінде: «cesarisme» – «царизм» (патшалық жүйе), латын: Caesar – «царь» (патша), орысша: «царь» – патша, ағылшынша: «czarevitch» – царевич (ханзада), венгерше: «carno» – «царица» (ханшайым), түрікше: «hisar» – қамал деген ұғымды білдіреді (www.organizmica.org). Көріп отырғандарыңыздай, бұл сөзден шығатын негізгі ұғымдар: «патша», «ханзада», «ханшайым» – жоғарғы басшылық лауазым, қамал – басшылар тұратын қамал, осыған қарағанда «сары» (алтын түс) байлықты, молшылықты, жоғарғы күш, билік ұғымын білдіретінін байқауға болады. Ал сакралды (киелі) мағынада құдай, табиғи

құбылыс, табиғи тылсым күші ретінде қаралады. Санскр. «saras» – «көл»; авест. zrayah – «теңіз» деген мағына білдіреді (Мурзаев, 1984: 342).

Ал, «сарбас» сөзі Якут тілінде «сарбас» [сарбаи+с] сөзі іс-әрекетті білдіретін етістік түрінде кездессе «сарбасын» [сарбаи+асын] табыс, бақыт немесе ер адамның атын білдіреді (Пекарский, 1959: 2101 столб. (403).

Ресейдегі Рубцов ауданында «Сарбас» деп аталатын көл және елді мекен атауы кездеседі (Список населенных..., 1928: 34). Сонымен қатар, Қажы Юсуфтың «Шамил жерінің картасында» Курмучхай мен кавказ жотасының арасында «Сарыбаш» деген жер атауы кездеседі (Мусаев, 2013: 42–56). Қарақалпақстанда Мойнақтың маңында «Сарыбас» деп аталатын көл бар. Украина Қырым автономиялық республикасы Первомайский ауданында Сарыбаш атымен аталатын ауыл 18 ғ. бастап қазірге дейін белгілі. Бұл ауыл 18 ғ. аяғында Жалайыр болысына кірген (Лашков, 1897: 147). Қырымдағы Сарбас атауы Сібір хандығынан бері келе жатқан атау екенін ескі құжаттар да дәлелдейді (www.vostlit.info/).

Қазақстандағы Сарбас атауына байланысты жер-су атауларына тоқталатын болсақ: Маңырақ жоталары Үйдене өзеннің жоғарғы ағысына жақын жерде Сауырға жақын жағында 1750 м., биік Сартақпай, 2050 м., биіктікке дейін Чарбас (Сарбас) деп аталатын биік жерлер кездеседі (Растительность Зайсанского., 1918: 18), Ақжал өзені созылып Сартологой жоталарына тіреледі (Растительность Зайсанского., 1918: 83), Торғай жазығындағы Сарыторғай өзенінің оң жағалауында «Сарбас» деп аталатын сай кездеседі (Никифоров, 1960: 109). Сібір әскери-топографиялық бөлімінің штаб-капитаны С.Т. Мирошниченко 1868 жылдан бастап, 1907-1922 жж. жасаған Семей облысының картасындағы жер-су аттарында Шілікті болысына жақын жерде Сар-тоқай (<http://geoportal.rgo.ru/>), Сарытоогой, Қаптағай, Қарақас сайы, Итемген, Кирей, Түкібай (<http://geoportal.rgo.ru/>), Шотқара өзені, Құлатай, Айтқа шапқан сай, Белдемше, Кенжебай (<http://geoportal.rgo.ru/>) деген жер атаулары кездеседі.

XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында жарияланған «Қазақ жер пайдалану материалдары» жинағында Шығыс Қазақстан (Зайсан, Семей уездері), Ақмола (Ақмола уезі) облыстарына арналған Абақ Керей рулары (Жәнтекей, Ителі, Жәдік, Меркіт, Қарақас, т.б.), олардың жан-саны, адам аттары, қоныстанған жерлері, көшу бағыты туралы нақты ақпараттар кездеседі. Онда «Сарбас» деп аталатын ру, жер-су атаулары, т.б. бар. Бұл туралы №1 кестеден толық көруге болады.

Облыс, уез	Болыс	Шаруа шылық ауыл №	Қыстау басшысы ақсақалының аты	Орналасқан жерінің атауы	Руы	Су көзінің түрі және атауы	Жылы
Семипалатинск (Семей) облысы, Семипалатинск (Семей) уезі	Шыңғыс болысы	№VIII	Уусабай Бойлауык	Сарбастуғанъ (қаз. Сарбастуған)	Тоголак	Құдық [154 б]	1900
	Қызылмола болысы	№XI	Салымбай Кабыл	Сарбассай	Сарбас	Құдық [338]	1900
			Чудембай Тыштыбай	Молалысу	Сарбас	Бұлақ	1900
			Джелдыбай Джепен	Донгелекчи	Сарбас	Құдық	1900
	Бесқарағай болысы			Сарбас			
(Материалы по киргизскому землепользованию, 1909: 109, 455, 125, 25, 97, 17, 207)							
Семипалатинск (Семей) облысы, Зайсан уезі	Кендірлік болысы	№ VII		Сартолоғай	Жантеке й Түкібай	Қар [94 б]	
	Хабарасу болысы	№ IV		Сары-Толоғай	Саметей	Қар [202 б]	
(Материалы по киргизскому землепользованию, 1909: 202, 458, 25, 45, 167 б.)							
Ақмола облысы Ақмола уезі	Ақтау болысы	№ V		Сарбас	Барқы	Құдық [282 б]	
	Ақтау болысы	№ V		Сарбас	Барқы	Құдық [282 б]	
	Шерубай-Нура			Сарбас бейіті, тасты көлдің маңы	Мейрам руы		
(Материалы по киргизскому землепользованию, 1909: 153, 66-93)							

Кесте №1. Шығыс Қазақстан және Ақмола облыстарындағы «Сарбас» атауымен аталатын жер-су атаулары.

Table №1. Place names with the word "Sarbas" in Eastern Kazakhstan and Akmola Region.

Қазақстан территориясында «Сарыбас» немесе «Сарбас» атауларымен кездесетін топонимикалық ұғымдар:

1. Сарыбас – өзен. Ақтөбе облысы, Әйтекеби ауданы, Өлкекейек өзені алабында, ұзындығы – 15 км. Руға байланысты шыққан.

2. Сарыбас – қыстау. Шығыс Қазақстан облысы, Тарбағатай ауданы, Зайсан көлінің оңтүстігінде орналасқан. Топоним адам атына байланысты немесе «Сарғыш түсті» тау шыңы болуы мүмкін.

3. Сарыбас – қыстау. Шығыс Қазақстан облысы, Абай ауданы, Қаншыңғыс таулы

үстіртінің солтүстік шығысындағы Ащысу өзенді жазығында орналасқан.

4. Сарыбас – жайлау. Батыс Қазақстан облысы, Ақжайық ауданы, Базартөбе аулынан шығысқа қарай 24 км. Атауы руға байланысты.

5. Сарыбас – жерлеу орны. Маңғыстау облысы, Маңғыстау ауданы, Маңғыстау түбегінде орналасқан. Руға байланысты. (Жеріңнің аты., 2010: 335, 380).

Интернет ресурстарынан Қарағанды облысында орналасқан «Сарбас» тауына байланысты жер-су атаулары ұсынылып отыр (Кесте №2).

Географиялық нысанның атауы	Географиялық нысанның жанама атауы	Географиялық нысанға қосымша мәліметтер	1:1 000 000 карта беті бойынша нысанның географ. орналасу бағыты	Орналасқан аудан территориясы
		Қоныс		Абай ауданы
Сарбас	Сарбаз	Қоныс	Көктас жотасының солт.-шығ, Қоңыртөбенің оңт.-батысы	Абай ауданы
1-ші Сартбас		Қыстау		Жаңаарқа ауданы
2-ші Сартбас		Қыстау		Жаңаарқа ауданы
Сарыбас		Тау	Жыланды тауының солт.-шығысы, Қонысбай тауының солт.-батысы	Шет ауданы
Сарыбас		Таулар	Ортау тауының ортасы мен Пірназар тауының оңт.-батысы	Шет ауданы
Сарыбас		Қыстау		Қарқаралы ауданы
Сарыбас		Бейіт		Сәтбаев қаласы аумағы
Сарыбас		Қоныс	Алтынсу өзенінің сол жағалауы – Байтөле тауының оңт.-шығысы	Бұхар жырау ауданы
Сарыбас		Қоныс	Қызылтас тауының оңт.-шығысы – Ақтас тауының оңт.-батысы	Шет ауданы

Кесте №2. Қарағанды облысы бойынша «Сарбас», «Сарыбас» атауларымен аталатын жер-су атаулары.

Table №2. Place names with the words “Sarbas”, “Sarybas”.

МӘДЕНИ МҰРА

«Жарылғап тауы» (Карта Омский., 1920: 15). Қытай Алтайында кездесетін бұл таудың аталуы Сарбас руынан шыққан Жарылғап бимен байланысы бар болуы мүмкін. Жоңғар шапқыншылығынан бұрын Қытайдағы Алтай аймағында қазақ рулары тұрғаны туралы деректер кездеспейді. Соған қарағанда қазақ тіліндегі жер-су атаулары жоңғар шапқыншылығы аяқталып, Абақ Керей руларының Алтайға қоныс аударғанынан кейін пайда болған деп айта аламыз. Ботақара руы туралы жазылған бір зерттеуде: «Керейде төрт биден бұрынғы Керейдің биі Ботақара, Шау жырау мен Сарбастың Жарылқап биі болды. «Шау жырауға ел тоқтайды, ықтырмаға жел тоқтайды». «Сарыбастың биі Жарылқап, сөз сөйлейді зарылдап», – деген халық аузында қалғаны туралы айтады (<http://botakhara.com/>). Жарылғап би Сармырзаұлы туралы «Абақ Керей Сарбас руының» шежіресінде: «Жарылғап әділ би, сөз ұстаған шешен кісі болып, «Керейдің сары жорғасы» атаныпты.

Сарбастың биі Жарылқап,

Сөз сөйлейді зарылдап.

Алар жерге келгенде,

Түз құсындай арындап», – деген өлең жолдары халық аузында әлі күнге дейін айтылып жүргені туралы айтылады. Жарылғап Жеменейдегі бір кішкене таудың аты болып, Сарбастың Көтібоқ атасынан шыққан атақты би Жарылғап деген адам мекен еткен екен (Әштарұлы. 1997: 46).

Сарбас атауының басқа руларда кездесуі:

Қазақ руларының ішінде «Сарбас» – Ұлы жүз Дулатта, Орта Жүз Арғынның Мейрам Темеш атасында, Найманда, Кіші жүз Әлімнің үшінші ұлы Айнықтан жалғыз бала Сарбас тарайды (Мыңжасар, 2015: 87).

Сарытоқай туралы Г.Н. Потанин: «...Сарбас, Сарбастардың рубасшысы, Жастабанмен бір анадан туған кіші інісі; басының сары болуына байланысты солай аталған», – деп атап кетеді (Потанин, 1881-1883: 5-6). Осы деректің негізінде Сарбас пен Жастабанның ағайынды рулар екенін және арғы аталары Сартоқай болғанын байқауға болады. Сонымен қатар мұны төмендегі:

«Сарбас пенен Жастабан бір туысқан,

Ұранын «Сартоқай» деп жұртқа шашқан» – деген жыр жолдары нақтылай түседі (Қазақ өнерінің антологиясы., 2014: 232).

Алтайлық ғалым Сейпіл Әштарұлының «Сарбас төр шежіресі» мақаласында Жастабан мен Сарбас руларының аталық тізбектеріне салыстырмалы талдау жасайды. Нәтижесінде, 1997 жылғы жиылған мәлімет бойынша Сарбас шежіресінде аталық байланыс 17 ата, Жастабанда 14 атаға дейін барғанын дәлелдейді. Сонымен қатар, Жастабан және Сарбас руларының Құттыберді және Аллаберді аталардан ғана байланысатынын, одан кейінгі аталарында ұқсастық жоқ екенін көрсеткен. Бұл туралы шежірелік деректер жақсы дәлел бола алады.

Шежірелік деректер

«Абақ Керей» шежіре – жырды ауызша айтып елге таратушылар – Алтай аймағы, Қаба ауданының тұрғындары Сламбол Окманұлы (1928-1982) мен Қаппас Ашубайұлы. Жырдың бұл нұсқасын жазып алып салыстырып, жүйелеп 1983 жылы баспаға ұсынған белгілі ақын, аудандық мәдениет үйінің бастығы – Шәмен Исаұлы. Бұл шежіренің ерекшелігі Сарбасты Құттыбердіден таратып, Байлау және Қойлау аталармен қатар екенін көрсетеді. Жырда:

«Онан соңғы атамыз Аллаберді,

Жақсы мен жаманның бәрін көрді.

Ағайынды және де бір туысқан,

Біреуінің аты екен Құттыберді.

Ағайынды екеуі парлас екен,

Ғалидың зұллықтары алмас екен.

Естуіміз осылай үлкендерден,

Құттыберді баласы Сарбас екен», – дейді (Бабалар сөзі, 2006: 332).

Қазақтың жалпы шежіресі:

«Шеруші, енді бірі – Құлтайболат,

Жәдік бар мол ұрпағы өрген тарап.

Кенжесі он екі ұлдың Сарбас екен,

Болыпты он біріне құйрық-қанат», – (Бабалар сөзі, 2006: 134).

«Сарбастан туған екен Жалтыр, Жанай,

Айтпасам кенжесі Айтты болар қалай.

Жалтырдан Жошора мен Шұғыл дейді,

Жанайдан Қосым туған дейді санай.

Бұларды «төрт сарбастың бірі» дейді,

Туған дейді айтушылар Айттан – Қосай.

Мырзағұл, Түкті, Өтеміс, Жәдік төртін,

Туылған сол Қосайдан дейді осылай.

Сарбасты көп жазсам деп ойлансам да,

Қасымда тұрды әкем ол қосылмай», – (Бабалар сөзі, 2006: 52).

Ежелгі қазақ шежіресі:

*«Жантекей, жәдік, молқы мен қарақас,
Көнсадақ, Шеруші бірі сарбас.
Ителі, шыбарайғыр, жастабанмен,
Меркіті, құлтайболат және аралас», – 72 бет.
Үш жүздің шежіресі:
«Жәдік пен Жантекей, Қарақасты,
Молқы, Сарбас, Шұбарайғыр бір туысты.
Ителі, Меркіт, Бағаналы, Шеруші боп,
Жастабан, Күнсадақпен түгел өсті», – (Бабалар
сөзі, 2006: 134).*

*«Сарбастан Елқас, Ралқас екеу туған,
Жақсы болар атаның жолын құған.
Елқастан Радыл мен Жани туып,
Жанидан Жошора жалғыз туған.
Радылден Айт пенен Жанай екен,
Жанайдан Шаугір мен Жолан туған.
Айттан Қосай бір өзі жалғыз туып,
Атағын шығаруға белін бұған.
Ралқастан Ырыс пен Шегір екен,
Ырыстан Көтібоқ туған Құлантаймен.
Шегірден Көкей, Назар екеу болып,
Назардан Байкелді екен Кенжебаймен», –
(Бабалар сөзі, 2006: 137).*

«Абақ Керей» шежіресі Алтай аймағындағы қазақ арасына кең тараған абақ-керейлер туралы шағын шежіре-нұсқа. Жырдың мазмұны бойынша Абақ – әйелдің аты, ұлы жүз Үйсіннің қызы, Керейдің бәйбішесі дейді. Керей жастай өліп, Абақ Нәзір деген қожаға тиеді, одан Қарақожа туып, он екі абақ-керей содан тараған дейді. Іле «Халық» баспасынан 1992 жылы жарық көрген «Қаба ауданы қисса-дастандары» жинағының 2 кітабында жарияланған.

Бұл томға аталған нұсқа бойынша әзірленді.
*«Жәдік пен Жантекей немере екен,
Құдайым тілегенін берген екен.
Бәйбішесі Мәулім қыпшақ қызы,
Жәдік алып айттырып берген екен.
«Асылды асыл сақтайды» деген сөз бар,
Бірінің қадырін бірі көрген екен.
Қыстық үйдің жарығы пиала екен,
Бір шарапат жақсыдан тиеді екен.
Жастабанның баласы келіп сіңген,
Сары Ноғай Сарбастың жиені екен» (Бабалар
сөзі, 2006: 333).*

«Сары» түске байланысты және рудың шығу тегі туралы

Алтайдың солтүстігінде және батысында ұлы, орта, кіші жүздерде, остяктарда ашық

түсті элементтер кездесетіні Грумм-Гржемайло еңбектерінде айтылады. Сонымен қатар, ғалым: «Орта Азия мен Қытай қорғанына дейін шашы ашық түстілердің (қызыл қоңыр) қатарына: үйсіндер, хагястар, динлиндер, бомалар» екенін атап кетеді (Грум-Гржимайло, 1909: 165). Ресей жерінде тұтқында болған швед саяхатшысы Ф.И. Страленберг шаштары қызыл сары, ашық қоңыр түсті адамдар: «Қазақ ордасы, Башқұрттарда, Остяктарда кездесетіні» (Страленберг, 1985: 9) туралы айтқанына қарағанда қазақ құрамында шашының түсі ашық адамдар ертеден болған болуы мүмкін.

Т. Жанұзақовтың айтуынша: «Сары» ауыспалы мағынада – кең-байтақ, көп нәрсені білетін, қоғам өмірінен хабардар, білгір» – десе, «Сарыбас» – бала өңі сары немесе шашы сары болған соң қойылған; бала алғыр, білімді болсын деген тілекпен қойылған есім», – деп атап өтеді (Жанұзақ, 2010: 307).

Үйсіндермен байланыстылығы

А.К. Харузин Абақ Керейлердің шығуын Үйсіндерге апарады. А.Н. Аристов керейлер мен қырғыздардың байланысы бар екенін және таңбасының ұқсас екенін атап өтіп, түркітер мен динлиндердің араласуынан шығуы мүмкін деген болжам жасайды (Аристов, 2003: 34). Сарыүйсіндердің «сары» жұрнағының жалғануы үйсіндердің ежелгі динлиндерден берілген шаштарының түсі олардың физикалық типінің ерекшелігін білдіреді (Харузин, 1895: 70-71).

И. Андреев Абақтың таралуы туралы мынандай дерек ұсынады: «Үйсін – Ұлы жүздегі үйсін тармағынан тарайды; Оның ұлы Абахты мүйізді ірі қарамен байып көп сиыры болады, бірақ бұқа жетіспей, тұқым көбейту үшін әкесінен бұқа сұрайды: бірақ әкесінде аз (бұқа) болғандықтан бермейді, Абахты ренжіп үйсіндерден кетіп керейлерге барып, әртүрлі әйелдерінен: Сарбас, Жәдік, Шеруші және Жастабан атты балалар туып екінші бөлігін құрап (абақ керейдің немесе керейдің), кейін олар көбейіп, әр ру өздерінің аталарының атын сақтап қалады» (Андреев 1998: 29). Осыған ұқсас аңыз «Сибирский вестникте» 1820 жылғы 9 бөлімінде жарияланған («Сибирский вестник», 1820: 112-113).

Абақ керейдің Үйсін және қырғыздардың территорияларында қоныстануы және олардың байланыстылығын шығыстанушы В.П. Юдин анықтай түседі.

Моғолстан құрамындағы керей(т)лер туралы В.П. Юдин тұжырымдары

Белгілі шығыстанушы, Моғолстан тарихын зерттеуші ғалым В.П. Юдин керейлер туралы біршама тиянақты тұжырымдама береді. Ғалым: «Кераит. Осылай аталатын аймақтан және басқа да жерлерден Тоғылық Темір кезінде Мауреннахрды жаулап алу үшін жіберілген. Алматы ауданы маңында керейттерге Әмір Темір әскер жібереді. Ұлықбектің Моғолстанға жорығы кезінде Йанги-Тараз ауданынан кераиттердің басшыларының бірі Тук Темірдің баласы Ибрагимның аты кездеседі. Махмуд Шорастың айтуынша моғолдардың солтүстіктегі немесе батыстағы оң қанатының әмірлері чорос, дохтуй және кераит тайпаларынан болған (Юдин, 2001: 73). Қазақстанның орта ғасырлық тарихында Шыңғысханның балалары құрған Алтын Орда (Ұлық ұлыс немесе Жошы Ұлысы), Моғолстан мемлекеті, Құлағұлар мемлекетінде керей және керейт атауымен аталатын топтар кездеседі. Жоғарыда В.П. Юдин Махмуд Шоростан келтіріп отырған деректегі Моғолстан мемлекетінің керей(т) әмірлері қоныстанған батыс бөлігі қазіргі Тараз, Жетісу, Бішкек аумақтарын алып жатыр. Ал, керейт мемлекеттің оң қанатында болуы беделді, мемлекеттің негізгі тайпасы болғанын білдіртеді.

Ғалымның айтуына қарағанда: «Моғолдар қай тілде сөйлегеніне келетін болсақ, біздіңше олар қазақ және қырғыз тілдеріне жақын түрік тілінің қыпшақ тармағына жатады», – дейді (Юдин, 2001: 84). Сөз соңында В.П. Юдин: «Моңғол керейлері – қазақ керейлері екендігі даусыз. Соңғылары бір кездері Моғол Кераиті орналасқан Жетісу аумағын алып жатыр. Сонымен, моғол тайпаларының қазақ ұлтын құруға қатысуы туралы бұрын айтылған ой толығымен дұрыс, бірақ Ұлы жүздің негізінен моғол руларының арқасында қалыптасқандығын, яғни, Ұлы жүз қазақтары, сондай-ақ керейлер де Жетісудың көне тұрғындары. Жетісу жеріндегі Ұлы жүз бен керейдің негізгі бөлігі осы елдің ежелгі тұрғындары», – деп тұжырымдайды (Юдин, 1965: 52-65).

Осыған ұқсас М. Тынышбаев: Моғолстан мемлекетінің ханы Уәйіс хан (1408-1428) жоңғарлармен (ойраттар) 61 рет соғысып, бір рет қана жеңгені туралы айта кетіп, Керейлердің 1420-30 жж. жоңғарлар Лепсіні алған соң көбі жан-жаққа бытырап кеткені туралы айтады (Тынышбаев, 2007: 30). М. Тынышбаевтың

зерттеулері В.П. Юдиннің айтқандарын нақтылай түседі.

Қазақ тарихшысы Нығмет Мыңжан Абақ керей 12 атаға бөлінетінін айта келіп, олардың қатарына: «жәдік, жантекей, шеруші, қарақас, молқы, күнсадақ, ителі, шұбарайғыр, сарбас, жастабан, меркіт, шимойын» жататынын тілге тиек етеді (Мыңжан, 1994: 40). Ә. Бөкейханов қатысқан ғылыми-этнографиялық экспедицияда: «Керейлер қара Ертіс аймағын мекендейді. Олар: сарбас, жәдік, шеруші, жастабан, жантекей, ителі, қарақас, молқы, шұбарайғыр, итемген, шимойын, меркіт, құлсары, т.б. бөлінеді» деп айтылған. (Россия. Полное географическое., 1903: 200).

Қазақстандағы сарбастар туралы

1844 жылы халық қосшысы (мәслихатшы) Сухомлинов Көкпекті округінің болыстары туралы жүргізген санағында:

Семей облысы

V. Сыбан-Керей болысы.

1844 жыл:

2. Абақ бөлімі Ителі бөлімшесі – 9 түтін
Сарбас бөлімшесі – 29 түтін

1849 жылы:

Ақымбек-Сыбан-Керей болысы

Абақ бөлімі Сарбас – 29 түтін (Записки Семипалатинского., 2013: 90).

Қазірде Сарбас руының Қазақстан территориясында қалған аталары Шығыс Қазақстан облысы Ұржар ауданының Бақты ауылында тұрып жатыр. Арғы аталарының зираттары Бұғыбай деген жерде орналасқан. Жоғарыда көрсетілген Абақ Керейдің Сарбас руының «Сыбан-Керей болысында» тұрған аталары кейін Қытаймен шекаралас Ұржар ауданына көшіп келген осы кісілер болуы мүмкін. Рахымберді ағамыздың айтуынша «Дүтбай, Көтбай, Қырақбай, Терібай, Егінбай және Нәжімолла» атты аталары болғанын айтады. Аталарының айтуынша руы Керей ішінде Сарбас.

Жайлау-қыстаулары

А.И. Левшин: Орта орда төрт буынға бөлінеді:

I. Арғын, II. Найман, III. Қыпшақ, IV. Уақ-Керейден құралады, Тәуке ханның жетіруды бөлгеніне ұқсас, үш руға бөлді. Уақ-Керей тармағына: Уақ, Гирей немесе Керей, Тарақты

кірді. Уақ-керей тайпалары Обаған, Ишим (Есім), Ую, Тоғузоқу, Ертіс, Есіл, Сарысу және Шу өзендерін және Үшқоңыр құмы, Кешубай-Шалқар көлі маңы мен жоғарғы Орал және Персногорьковский қамалдарына қарсы жазықтарда мекендеді. 1740 жылы Орта орданың (Орта жүз) үлкен бөлігі және Әбілмәмет хан Ор және Хобдада қоныстанды (Левшин, 2015: 8-9, 17, 30).

1870 жылдардың ішінде Қытайға арнайы жасақталған экспедициямен барған әскери барлаушы әрі шығыстанушы Ю.А. Сосновскийдің жазбасында Қытай билігіне бағынған қазақ рулары туралы төмендегідей мәлімет беріп өтеді: «Қазақтардың екі үлкен руы Зайсанның далалық бөлігіне және Қара Ертіс маңына қоныстанды, олар: наймандар және керейлер. Олардың Шәуешек келісімі бойынша Қытайда қалған үш руы наймандардан: мысқал, қожамбет, жарбол және керейлерден жеті ру: шұбарайғыр, жәдік, жәнтекей, қарақас, молқы, шеруші, сарбас. Бұл рулардың жайлауы мен қыстауы былай орналасты:

Жәнтекейлер – қыстаулары Ертіс бойымен Қабадан Кранға дейін, Бостал көліне жақын жерлерде және таулары: Майқапшағай, Жарылғап, Жуанқара және Көксун. Жайлаулары – Қанас көлі маңынан Қаба бойы: Жыланды қаба, Қара қаба, сонымен қатар Болбодайдың биік жерлері;

Сарбастардың шағын бөлігі жәнтекейлермен аралас тұрды.

Керейлердің ең белді рулары:

Жәнтекейлер	шамамен	1950 үй;
Жәдіктер		1820
Шерушілер		780
Шұбарайғырлар		500
Молқылар		500
Қарақастар		500
Сарбастар		330
Жалпы:		6380 үй

немесе 40 мың тұрғын.

Ресми басшылары: шұбарайғырларда Мамырқан, жәдіктерде Әбеділ, жәнтекейлерде қайтыс болған Әжі сұлтанның балалары ағайынды Әжілер; олардың үлкені Жарылғапқа келген Қасымхан барлық керейлердің басшысы болып мойындалған; қарақас Тілеулі және молқыда Мәйте екеуі Қожамжарға бағынды, шерушілерді Бастай, сарбастарды Жарылғап (Жарылғап би Сармырзаұлы – авт.) басқарды (Отчет Булун-Тохойской..., 1875: 46-47).

Ю.А. Сосновский экспедициясы мәліметтері негізінде Абақ Керейдің толық жан саны берілді деп айта алмаймыз. Себебі, экспедицияның басты мақсаты Ресей-Қытай сауда мәселесін шешу болды және экспедиция Абақ Керейлер отырған аумақты толық қамтымады. Біздің тұжырымымыз бойынша статистика мәліметтері асығыс берілді, әрі нақты санақ жүргізілмеген және ол мүмкін емес еді.

XVIII ғасырда Абақ Керей Сарбас руының жан саны 1080 түтін болған (Қазақ ру-тайпаларының тарихы., 2014: 194, 196).

Әдебиеттер

1. «Сибирский вестник», 1820 г., ч. 9, стр. 113 б.
2. Аманжолов, Сарсен. Вопросы диалектологии и истории казахского языка [Текст] / Алма-Ат. гос. пед. ин-т им. Абая. - Алма-Ата : [Казучпедгиз], 1959. - 608 б.
3. Андреев И.Г. Описание средней орды киргиз-кайсаков. Алматы: Ғылым. 1998 – 280 б.
4. Аристов Н.А. Труды по истории и этническому составу тюркских племен / Отв. ред. акад. В.М. Плюских. - Бишкек: Илим, 2003. - 460 б.
5. Бабалар сөзі: Жүз томдық. — Астана: Фолиант, 2006. Т. 32: Шежірелік дастандар. – 332 б.
6. Белослюдов А.Н. Саказание и сказки киргизов. О происхождение Кереев // Записки Семипалатинского подотдела Западно-

Сибирского отдела Императорского Русского географического общества. Вып. 10.- Семипалатинск, 1915 – 206 б.

7. Г.Ф. Миллер. История Сибири. Том 2. М.; Л.: Издательство АН СССР, 1937. – 637 б.

8. Грум-Гржимайло, Г. Е. Белокурая раса в Средней Азии // Записки Императорского русского географического общества / Император. рус. геогр. о-во, Отд-ние этнографии; ред. А. Д. Руднев. - СПб.: [б. и.], [188] - Т. 34 : сб. в честь семидесятилетия Григория Николаевича Потанина. - 1909 (Типография В. Ф. Киршбаума) - 165 б.

9. Жеріңнің аты – Еліңнің хаты. Энциклопедиялық анықтамалық. - Алматы. ЖШС «Аруна l.t. d», 2010. – 335, 380 б.

10. Записки Семипалатинского подотдела Западно-Сибирского отдела Императорского Русского географического общества. Вып. 11.- Семипалатинск, 1905/КГУ «Центр документации новейшей истории» Управ. архивов и документации ВКО, Научный центр исторических и соц-политических исследований. Им.академика М.Козыбаева Семипалатинского гос.пед. института, КГКП «обл.ист-краев.музей г.Семей» обл.управ. культуры ВКО.-Семей, 2013. выпуск 74, 90 б.
11. Карта Омский военно-топографический отдел. 1920. Ряд XIII. 15 б.
12. Қазақ өнерінің антологиясы. 25 томдық. Құраст.М. Жолдасбеков, А. Мәулет. Астана, «Күлтегін» баспасы. Айтыс. Т. VII. (Шет елдердегі айтыс). – 2014. – 400 б.
13. Қазақ ру-тайпаларының тарихы. – Алматы: «Алаш тарихи-зерттеу орталығы 2014. – 194, 196 бб.
14. Қапақұлы Нұрғажат//Алтайдың Алақағы Ботақара руының киелі мекені. 2019. <http://botakhara.com/index.php/en/tulgalar/tolebai/16-home/66-aitai-alahah>
15. Лашков Ф.Ф. Каймаканствы и в оных каймаканами кто состоит // Камеральное описание Крыма, 1784 года. — Симферополь: Известия Таврической ученой архивной комиссии, 1888. — Т. 6. http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XVIII/1780-1800/Kamer_opis_1784/text4.phtml?id=5744
16. Лашков Ф.Ф. Сборник документов по истории Крымско-татарского землевладения. // Известия таврической учёной комиссии / А.И. Маркевич. — Таврическая учёная архивная комиссия. — Симферополь: Типография Таврического губернского правления, 1897. — Т. 26. —147 б.
17. Левшин А.И. Описание киргиз-казачих, или киргиз-кайсацких орд и степей, часть 3. 1882 г. – СПб.: Альфарет, 2015. – 30 б.
18. Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей [Электронный ресурс]. Т. 10. Семипалатинская область : Семипалатинский уезд : спец. часть (с нормами киргиз. землепользования) и общ. стат. табл. - СПб., 1909 (2016). - IX, 109, 455, 125, 25, 97, 17, 207 с., табл., 1 л. карт
19. Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей [Электронный ресурс]. Т. 8. Семипалатинская область: Зайсанский уезд: спец. часть (с нормами киргиз. землепользования и общие стат. табл. - СПб., 1909 (2016). - VIII, 202, 458, 25, 45, 167 с., табл., 1 л. карт
20. Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей [Электронный ресурс] / ГУЗ и 3.; Переселенческое управление. Т. 3: Акмолинская область. Акмолинский уезд. – СПб., 1909 (2016). – 153, 66-93 б.
21. Мурзаев Э. М. - Словарь народных географических терминов.- М.: Мысль, 1984.- 653 е., ил.-342 б.
22. Мусаев М.А. «Карта страны шамия на 27 мухаррама 1273 г.» Хаджи Иусуфа Сафар-заде: расшифровка и описание // Вестник института ИАЭ. 2013. № 2. 42–56 бб.
23. Мыңжасар Т. Шежірем сыр шертсе / Т. Мыңжасар — «ЛитРес: Самиздат», 2015 - 87 б.
24. Никифоров К.В. Кайнозой голодной степи центрального Казахстана. Изд.,Академии Наук СССР Москва 1960. - 241 б.
25. Нығымет Мыңжан. Қазақтың көне тарихы / Дайындаған М.Қани. Алматы: Жалын, 1994. – 40 б.
26. Отчет Булун-Тохойской экспедиции капитана Сосновского. - СПб., 1875. – 46-47 б.
27. Пекарский Э.К. Словарь якутского языка. т. II. 2-е изд., М., 1959.-стлб. 641 б.
28. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Санкт- Петербург., Издательство: Выпуски 1, 3 - Типография В. Безобразова и Комп. (СПб); Выпуски 2, 4 - Типография В. Киршбаума (СПб)., 1881-1883-1024 б.
29. Растительность Зайсанского уезда исследование 1914г. [Текст] / Сапожников В.В., - Томск, 1918. – 375 б.
30. Россия. Полное географическое описание нашего отечества: Настольная и дорожная книга для русских людей: [В 19-ти т.] / Под ред. В. П. Семенова и под общ. руководством П.П. Семенова, вице-пред. Русского геогр. о-ва и проф. В. И. Ламанского, пред. Отд-ния этнографии Русского геогр. о-ва; Предисл. Вениамин Семенов. - СПб. : А. Ф. Девриен, 1899-1914. Т. 18: Киргизский край: [Уральская, Тургайская, Акмолинская и Семипалатинская обл.] / Сост. А. Н. Седельников, Л. П. Осипова, А. Н. Букейхапов [и др.]. - 1903. - VIII, 479 с. : ил., карт.; 6 л. ил., карт. – 200 б.
31. Сейпіл Әштарұлы. Сарбастың төр шежіресі // Қоғамдық ғылым мінбесі журналы №4. 1997 - 46 б.

32. Список населенных мест Сибирского края. Выпуск VIII. Рубцовский округ. Новосибирск – 1928 – 34 б.

33. Страленберг Ф.И. Записки капитана Филиппа Иоганна Страленберга том 1. Ответственный редактор - д.и.н. М.П. Ирошников. Москва - Ленинград, 1985 - 9 б.

34. Телғожа Жанұзақ. Тарихи жер-су аттарының түптөркіні. Алматы: «Сөздік-словарь» ЖШС, 2010.- 355 б.

35. Топографическая карта. Семипалатинская область, Зайсанский уезд. Ряд I. 0 б. <http://geoportal.rgo.ru/catalog/topograficheskie-karty/tomskaya-guberniya-i-semipalatinskaya-oblast-pogranice-s-mongoliev-m?page=0%2C4&tiles=1>

36. Тынышбаев М. История, этнография и археология казахского народа 2-е изд. доп. — Астана: Алтын кітап, 2007. — 30 б.

37. Фишер И.Э. Сибирская история. — СПб.: При Императорской Академии наук, 1774 – 631 б.

38. Харузин А. К вопросу о происхождение киргизского народа // Этнографическое обозрение. Кн. 26, №3. - Москва, 1895 - 71 б.

39. Юдин В.П. О родоплеменном составе могулов Могулистана и Могулии и их этнических связей с казахами и другими соседними народами // Известия АН Каз.ССР, 1965 - № 3 – 65 б.

40. Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. — Алматы: Дайк-Пресс, 2001. — 384 с.+вкл. 4 с. — (Казахстанское востоковедение исследования) - 384 б.

References

1. «Siberian Bulletin» [Siberian Bulletin], 1820, h. 9, p. 113 b.

2. Amanjолоv, Sarsen. Voprosy dialektologii i istorii kazahskogo iazyka [Issues of dialectology and history of the Kazakh language] / Alma-At. gos. ped. in-t im. Abaia. - Alma-Ata : [Kazýchpedgiz], 1959. - 608 b.

3. Andreev I.G. Opisanie sredne ordy kirgiz-kaisakov [Description of the average horde of Kirghiz-Kaisaks]. Almaty: Gylym. 1998 – 280 b.

4. Aristov N.A. Trýdy po istorii i etnicheskomý sostavý túrkskih plemen [Works on the history and ethnic composition of the Turkic tribes] / Otv. red. akad. V.M. Ploskih. - Bishkek: Ilm, 2003. -460 b.

5. Babalar sózi: Júz tomdyq [Words of ancestors: One hundred volumes]. — Astana: Foliant, 2006. T. 32: Shejirelik dastandar.-332 b.

6. Beloslúdob A.N. Sakazanie i skazki kirgizov. O prishojdenie Kereev [The sacrament and the tales of the Kirghiz. About the origin of Kereev] // Zapiski Semipalatinskogo podotdela Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo Rýsskogo geograficheskogo obshestva. Vyp. 10.- Semipalatinsk, 1915 – 206 b.

7. Miller G.F. Istoría Sibíri. Tom 2. [Miller. History of Siberia. Volume 2] M.; L.: Izdatelstvo AN SSSR, 1937. – 637 b.

8. Grým-Grjimaio, G. E. Belokýraia rasa v Srednei Azii [White race in Central Asia] // Zapiski Imperatorskago rýsskago geograficheskago obshestva / Imperator. rýs. geogr. o-vo, Otd-nie etnografii ; red. A. D. Rýdnev. - SPb. : [b. i.], [188] - .T. 34 : sb. v chest semidesátiletia Grigoria Nikolaevicha Potanina. - 1909 (Tipografia V. F. Kirshbaýma) - 165 b.

9. Jerińniń aty – Elińniń haty [Zherinin aty - Elinin khaty]. Ensiklopedialyq anyqtamalyq. - Almaty. JShS «Aryna I.t. d», 2010. – 335, 380 b. b.

10. Zapiski Semipalatinskogo podotdela Zapadno-Sibirskogo otdela Imperatorskogo Rýsskogo geograficheskogo obshestva.[Notes of the Semipalatinsk Subdivision of the West Siberian Department of the Imperial Russian Geographical Society] Vyp. 11.- Semipalatinsk, 1905/KGÝ «Sentr dokýmentasi novéishei istorii» Ýprav.arhivov i dokýmentasi VKO, Naýchny sentr istoricheskikh i sos-politicheskikh issledov. Im.akademika M.Kozybaeva Semipalatinskogo gos.ped. institýta, KGKP «obl.ist-kraev.mýzei g.Semei» obl.ýprav. kúltýry VKO.-Semei, 2013.vypýsk 74, 90 b.

11. Karta Omski voenno-topograficheskí otdel [Map of the Omsk military-topographic department]. 1920. Rád XIII. 15 b.

12. Qazaq óneriniń antologiasy. 25 tomdyq [Anthology of Kazakh art. 25 volumes]. Qurast.M. Joldasbekov, A. Máýlet. Astana, «Kúltegin» baspasy. Aıtys. T. VII. (Shet elderdegi aıtys). – 2014. – 400 b.

13. Qazaq Rý – taipalarynyń tarihy [History of the Kazakh Ru tribes]. – Almaty: «Alash taraiı – zertteý ortalygy 2014. – 194, 196 bb.

14. Qapaquly Nurgajat//Altaidyń Alaqağy Botaqara rýynyń keli mekeni [Alakagi of Altai is a sacred place of Botakara tribe]. 2019. <http://botakhara.com/index.php/en/tulgalar/tolebai/16-home/66-aitai-alahah>

15. Lashkov F. F. Kaimakanstvy i v onyh kaimakanamı kto sostoit [Kaymakans and who are members of the Kaymakans] // Kameralnoe

opisanie Kryma, 1784 goda. — Simferopol: Izvestia Tavricheskoi ýchenoi arhivnoi komissii, 1888.-T.6http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Krym/XVIII/1780-1800/Kamer_opis_1784/text4.phtml?id=5744

16. Lashkov F.F. Sbornik dokýmentov po istorii Krymsko-tatarskogo zemlevladieniya. // Izvestia tavrisheskoi ýchónoi komissii [Collection of documents on the history of Crimean Tatar land tenure] / A.I. Markevich. — Tavricheskaia ýchónaia arhivnaia komisia. — Simferopol: Tipografia Tavricheskogo gýbernskogo pravleniya, 1897. — T. 26. — 147 b.

17. Levshin A.I. Opisanie kirgız-kazachih, ılı kirgız-kaisasskih ord ı stepel [Description of the Kyrgyz-Cossacks, or Kyrgyz-Kaysats hordes and steppes], chast 3. 1882 g. — Spb.: Álfaret, 2015. — 30 b.

18. Materialy po kirgızskomý zemlepolzovaný, sobrannye ı razrabotannye ekspeditsiei po issledovaný stepnyh oblastei [Materials on Kyrgyz land use, collected and developed by an expedition to explore the steppe regions]. T. 10. Semipalatinskaiia oblast : Semipalatinski ýez : spes. chast (s normami kirgız. zemlepolzovania) ı obsh. stat. tabl. — Spb., 1909 (2016). — IX, 109, 455, 125, 25, 97, 17, 207 s., tabl., 1 l. kart

19. Materialy po kirgızskomý zemlepolzovaný, sobrannye ı razrabotannye ekspeditsiei po issledovaný stepnyh oblastei [Materials on Kyrgyz land use, collected and developed by an expedition to explore the steppe regions]. T. 8. Semipalatinskaiia oblast : Zaisanski ýez : spes. chast (s normami kirgız. zemlepolzovania ı obshie stat. tabl. — Spb., 1909 (2016). — VIII, 202, 458, 25, 45, 167 s., tabl., 1 l. kart

20. Materialy po kirgızskomý zemlepolzovaný, sobrannye ı razrabotannye ekspeditsiei po issledovaný stepnyh oblastei [Materials on Kyrgyz land use, collected and developed by an expedition to explore the steppe regions] / GYZ ı Z.; Pereselencheskoe ýpravlenie. T. 3 : Akmolinskaiia oblast. Akmolinski ýez. — Spb., 1909 (2016). — 153, 66-93 b.

21. Mýrzaev E.M. — Slovar narodnyh geograficheskikh terminov [Dictionary of folk geographic terms]. — M.: Mysl, 1984. — 653 e., ılı.-342 b.

22. Mýsaev M.A. «Karta strany shamıl na 27 mýharrama 1273 g.» hadjji ısyýfa Safar-zade: rasshifrovka ı opisanie [Map of the country of Shamil on 27 muharram 1273 « Hajji Yusuf Safar-Zadeh: transcript and description]// Vestnik institýta IAE. 2013. № 2. 42–56 bb.

23. Mynjasar T. Shejirem syr shertse [If the genealogy clicks] / T. Mynjasar — «LitRes: Samizdat», 2015 - 87 b.

24. Nikiforov K.V. Kainozoi golodnoi stepi sentralnogo Kazakhstana [Cenozoic hungry steppe of central Kazakhstan]. Izd., Akademiı Naýk SSSR Moskva 1960. — 241 b.

25. Nyýymet Myńjan. Qazaqtyń kóne tarihy [Kazatyń kóne tarikhy] / Dayndağan M.Qanı. Almaty: Jalyn, 1994. — 40 b.

26. Ochet Býlýn-Tohoiskoi ekspeditsii kapitana Sosnovskogo [Report of the Bulun-Tokhoi Expedition by Captain Sosnovsky]. — Spb., 1875. — 46-47 b.

27. Pekarski E.K. Slovar iakýtskogo iazyka [Dictionary of the Yakut language]. t. II. 2-e izd., M., 1959.-stlb. 641 b

28. Potanin G.N. Ocherki Severo-Zapadnoi Mongolii [Essays on Northwest Mongolia]. Sankt-Peterbýrg., Izdatelstvo: Vypýski 1, 3 - Tipografia V. Bezobrazova ı Komp. (SPb); Vypýski 2, 4 - Tipografia V. Kirshbaýma (SPb), 1881-1883-1024 b.

29. Rastitelnost Zaisanskogo ýeza issledovanie 1914g. [Vegetation of the Zaysan district study] / Sapojnikov V.V., — Tomsk, 1918. — 375 b.

30. Rossiia. Polnoe geograficheskoe opisanie nashego otechestva: Nastolnaia ı dorojnaia kniga dlá rýsskih lúdei [Russia. Full geographical description of our fatherland: Handbook and road book for Russian people]: [V 19-tı t.] / Pod red. V. P. Semenova ı pod obsh. rýkovodstvom P. P. Semenova, vise-pred. Rýsskogo geogr. o-va ı prof. V. I. Lamanskogo, pred. Otd-nia etnografii Rýsskogo geogr. o-va; Predisl. Veniamin Semenov. — Spb.: A. F. Devrien, 1899-1914. T. 18 : Kirgızski kraı : [Ýralskaia, Týrgaikaia, Akmolinskaiia ı Semipalatinskaiia obl.] / Sost. A. N. Sedelnikov, L. P. Osipova, A. N. Býkeihapov [ı dr.]. — 1903. — VIII, 479 s. : ılı., kart.; 6 l. ılı., kart. — 200 b.

31. Seipil Áshtaruly. Sarbastyń tór shejiresi [The genealogy of Sarbas]// Qoǵamdyq ǵylym minbesi jýrnaly №4. 1997 - 46 b.

32. Spisok naselennyh mest Sibirskogo kraia [List of inhabited places of the Siberian region]. Vypýsk VIII. Rýbsovski okryg. Novosibirsk — 1928 — 34 b.

33. Stralenberg F.I. Zapiski kapitana Filippa Ioganna Stralenberga tom 1[Notes of Captain Philip Johann Stralenberg Volume 1]. Otvetstvennyi redaktor - d.i.n. M.P. Iroshnikov. Moskva - Leningrad, 1985 - 9 b.

34. Telǵoja Januzaq. Tarihi jer-sý attarynyń túptórkini [Origins of historical place-names]. Almaty: «Sózdik-slovar» JShS, 2010.- 355 b.

35. Topograficheskaiia karta. Semipalatinskaiia oblast, Zaisanski ýez [Topographic map. Semipalatinsk region, Zaysan district]. Rád I.0b<http://geoportal.rgo.ru/catalog/topograficheskie-karty/>

tomskaya-guberniya-i-semipalatinskaya-oblast-pogranice-s-mongoliey-m?page=0%2C4&tiles=1

36. Tynyshbaev M. Istoria, etnografia i arheologia kazahskogo naroda [History, ethnography and archeology of the Kazakh people] 2-e izd. dop. — Astana: Altyn kitap, 2007. — 30 b.

37. Fisher I.E. Sibirskaa istoria. [Siberian history] — SPb.: Pri Imperatorskoi Akademii nauk, 1774 — 631 b.

38. Harýzin A.K. voprosý o proishojdenie kirgizskogo naroda [To the question about the origin of the Kyrgyz people] // Etnograficheskoe obozrenie. Kn. 26, №3. — Moskva, 1895 — 71 b.

39. Iýdin V.P. O rodoplemennom sostave mogýlov Mogýlistana i Mogýly i ih etnicheskikh svázah s kazhami i drýgimi sosednimi narodami [On the tribal composition of the Moguls of Moghulistan and Mogulia and their ethnic ties with the Kazakhs and other neighboring peoples] // Izvestia AN Kaz.SSR, 1965 — № 3 — 65 b.

40. Iýdin V.P. Sentralnaia Azia v XIV-XVIII vekah glazami vostokoveda [Central Asia in the XIV-XVIII centuries through the eyes of an orientalist]. — Almaty: Daik-Press, 2001. — 384 s.+vkl. 4 s. — (Kazahstanskoe vostokovedenie issledovaniia) — 384 b.

Толегенұлы К.

Историко-культурный музей-заповедник

«Бозок»

г. Нур-Султан, Казахстан

e-mail: tkazhymurat@mail.ru

K.Tolegenuly

Historical and Cultural

Museum Bozok,

Nur-Sultan. Kazakhstan

e-mail: tkazhymurat@mail.ru

О ПЛЕМЕНИ САРБАСОВ ИЗ АБАК КЕРЕЯ

Изучение сущности и природы происхождения казахского народа является одним из важнейших вопросов в казахской истории. В этой связи ключевую роль играет изучение родоплеменного строя казахов. Данные о происхождении, месторасположении и ареале миграции казахов особенно хорошо сохранились в экспедиционных документах, находящихся в российских архивах. В последнее время отечественные ученые расширили объем исследований, предоставив более подробную информацию по данному вопросу. Исторические и научные исследования по вопросу образования племени сарбасов из Абак Керей, что является основной нашей темой, пока не проводились. В небольшой статье мы решили дать краткий обзор имеющихся данных о племени Сарбас. Важно досконально изучить документы, хранящиеся в российских архивах, относящиеся к племени. Документы отражающие сведения о происхождении сарбасов, их межплеменные связи приводят к выводу о том, что казахи были единым народом и имели одно начало, один корень.

Ключевые слова: Абак Керей, Сарбас.

SARBAS TRIBE IN ABAK KEREY

One of the most important issues is the study of the nature and origin of the Kazakh people. In this regard, the study of the clan structure of the Kazakhs plays a key role. Their origin, location and area of migration are especially well preserved in Russian archives and expeditionary documents. Recently, studies by domestic scientists have expanded the scope of research by providing some information. The historical and scientific study of the history of the formation of the Sarbas tribe in Abak-Kera, which is the basis of our topic, has not yet begun. In a short article, we decided to give a brief overview of the available data on the Sarbas tribe. It is important to carefully study the documents stored in the Russian archives relating to the tribe. Through the documents, the origin of the tribe, intertribal ties lead to the foundation of the Kazakh people and show that he was a single people.

Keywords: Abak kerey, Sarbas.